

KUTADGU BİLİĞ'E GÖRE TÜRK SAVAŞ SANATI

TURKISH ART OF WAR ACCORDING TO KUTADGU BİLİĞ

Dr. Erkan GÖKSU*

Özet

Türk devlet ve toplum düşüncesini en açık ve sade şekilde yansıtan Kutadgu Bilig, birçok konuda olduğu gibi savaş ve savaş sanatına dair konularda da Türklere özgü düşünce tarzını yansıtmaktadır. Bu bakımdan, teorik de olsa, “Türk savaş sanatı”nın ana hatlarını Kutadgu Bilig’den tespit etmek mümkündür. Eserde, savaşın “bilgisiz ve kötülere, anlaşılmak istemeyen, adaletsizlik yapan düşmanlara karşı başvurulacak son çare” olduğu ifade edilmiş ve hükümdara veya ordu kumandanlarına savaş sanatına dair bazı konularda öğütler verilmiştir. Eserde üzerinde durulan konulardan en önemlisi düşmana karşı ihtiyatlı olmaktır. Bunun dışında cesaret, cömertlik ve alçak gönüllülük, siyaset ve hile, ordunun tertip ve tanzimi, konak ve karargâh yerinin tespiti, istihbarat ve haber alma, strateji ve taktik ve savaş sırasında ve sonrasında yapılması gerekenler, yaralı, ölü ve gazilere muamele gibi konulara temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Savaş sanatı, Türk savaş sanatı, Türk ordusu

Abstract

Kutadgu Bilig explaining the Turkish thought on state and society clearly and plainly also reflects approaches of the Turks to war and art of war. In this respect, it is possible to determine main aspects of “Turkish Art of War” from Kutadgu Bilig. It is stated that the war is “the last solution that can be applied against enemies who are ignorant, evil, not in favour of peace and unjust. Additionally some advices about various topics of art of war are given to the rulers and commanders. The most important subject stressed on the book is to be cautious. Furthermore, themes like courage, generousness, politics and stratagem, recruitment and arrangement, determining the place of rest and headquarters, intelligence, strategy and tactics, activities before and after war, treatment of death and injured soldiers are pointed out.

Key Words: Kutadgu Bilig, Art of War, Turkish Art of War, Turkish Army

Savaş, insanın yaratılışından beri var olan bir olgudur¹. Tarih boyunca yaşanan bütün maddi ve manevi gelişmeler, bilimsel ve ahlaki ilerlemeler, insanlar arasında süregelen savaşları yok etmeyi başaramamış, hatta gerek teknolojik gerekse fikrî bakımdan kuvvetlenmesine, yayılma alanı ve yıkım gücünü artırmasına sebep olmuştur. Bu duruma dikkat çeken bazı yazarlar, insanlık tarihini bir “savaşlar tarihi” olarak nitelendirmişler² ve tarih boyunca birçok düşünür, asker ve devlet adamı, savaşın ne olduğu, tarihî seyir içerisindeki yeri, toplumsal ve ekonomik döngü üzerindeki etkisi ve savaş sanatı konularında muhtelif eserler kaleme almışlardır.

Bu eserlerin başında “dünyanın en eski savaş stratejileri kitabı” olarak bilinen Sun Tzu’nun “*Savaş Sanatı (The Art of War)*” adlı eseri gelmektedir³. Meşhur Çin klasiklerinden biri olan ve modern askerî stratejilerin hepsinin temelini oluşturduğu kabul edilen bu eserin, eski Çin’de M.Ö. 5-3. yüzyıllar arasında yaşanan “Savaşan Eyaletler” döneminde (Chou Hanedanı’nın parçalanma dönemi) yazıldığı bilinmektedir. Taocu felsefenin hâkim olduğu eserde savaş, “devletler için hayati önem taşıyan bir konu, bir ölüm-kalım meselesi, hayata ya da yok oluşa giden yol” olarak değerlendirilmekte ve bu sebepten

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta:erkangoksu@hotmail.com)

“onu derinlemesine incelemenin kaçınılmaz olduğu” söylenmektedir.⁴

Voltaire’in “Avrupa’ya savaş sanatını öğreten adam” olarak takdim ettiği Machiavelli’in (1469-1527) “*The Art of War (Savaş Sanatı)*” adlı kitabı da savaş konusunda yazılmış temel eserlerden biridir. Savaşın, devlet yönetmenin en önemli araçlarından biri olduğunu söyleyen Machiavelli, bir yöneticinin bilmesi gereken en önemli şeylerin başında savaş sanatının geldiğini ileri sürmüştü ve bu nedenle hükümdarların savaş sanatını kendilerine en önemli çalışma alanı hâline getirmelerini önermiştir. Ona göre “İdare edenler için tek ‘bilim’ budur. Bu sanat ihmal edilirse ülkeler kaybedilir, geliştirildiği zaman kazanılır. Savaş, ayakta kalmanın, yönetmenin ve otoritenin en önemli aracıdır.”⁵

Bunların dışında “savaşın, içinde kimsenin güvenle ilerleyemeyeceği gölgeler ve karanlıklarla dolu bir bilim olduğunu” söyleyen Maurice de Saxe (1696-1750)⁶, savaşı, bütün olarak bilim değil, sanat olarak nitelendirmekle beraber, stratejik ve taktiksel boyutları ile de bilimden ayıramayacağını” ileri süren Antoine Henri de Jomini (1779-1869)⁷ ve geçmiş tecrübeler ile çağdaş yorumu bir araya getirerek savaşın tanımını, teorisini, ne olduğu veya olmadığını o döneme kadar yapılmış en doyurucu izahlarla açıklamayı başaran ve bu bakımdan savaş kuramını gerçek anlamda sistematikleştirdiği kabul edilen Carl von Clausewitz (1780-1831)⁸ gibi yazarların da savaş ve savaş sanatı konulu eserleri mevcuttur.⁹

Savaş ve savaş sanatı konusunda Müslüman Türk müellifler tarafından da muhtelif eserler kaleme alınmıştır. Bazı yazarlar tarafından “binicilik (furûsiyye)”, “okçuluk (ilmü’n-nüşşâb)” ve “taktik, strateji ve askerî organizasyon (fünûnü’l-harbiye/âdâb)” olmak üzere üç kategoride değerlendirilen¹⁰ bu eserlerin en tanınmışları Fahr-i Müdebber adıyla bilinen Muhammed b. Mansur b. Said Mübârek Şâh’ın

¹ Şiddet ve “şiddetin geliştirilmiş şekli” olan savaşın ortaya çıkışı meselesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı yazarlar şiddetin, insanın doğasında var olan “içgüdüsel” bir özellik olduğunu iddia etmişler, ancak bu görüş, “çevreci” ve “davranışçı” bilim adamları tarafından reddedilmiştir. Aynı şekilde savaşın ne olduğu ve insanlık tarihinin seyri üzerindeki etkisi hakkında da farklı görüşler vardır (Bunlar hakkında toplu bilgi için bk., Erkan Göksu, “İnsanlık Tarihinin Değişmeyen Fenomenleri: Şiddet ve Savaş”, *Bilim Yolu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3/2003 (Türkiye Cumhuriyetinin 80. Yılı Özel Sayısı), Kırıkkale, s.577-599).

² John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları (Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi), İstanbul 1995, s.573.

³ Sun Tzu, *The Art of War*, (Translated by Wu Sun Lin), Long Rivers Press, San Francisco 2003., (Türkçe terc., *Savaş Sanatı*, Çev. Adil Demir, İstanbul 2001).

⁴ Sun Tzu, age, s.3. (Türkçe terc., s.43).

⁵ Niccolò Machiavelli, *The Art of War*, (Translated from the French by Peter Whitehorne and Edward Dacres), Winder Publications, Radford 2007., (Türkçe terc., *Savaş Sanatı*, (Çev. Berna Hasan), İstanbul 1999).

⁶ Marshal Maurice de Saxe, “My Reveries Upon the Art of War”, (Translated by Thomas R. Phillips), *Roots of Strategy: The 5 Greatest Military Classics of All Time Complete in One Volume*, (Edited by Brig. Gen. T. R. Phillips, Stackpole Books, Harrisburg 1985., s.189, (177-300).

⁷ Baron de Jomini, *The Art of War*, (Translated from the French: Capt. G.H. Mendell), Philadelphia 1862., s.66, 252., (Türkçe terc. Antoine Henri Jomini, *Savaş Sanatının Ana Hatları*, İstanbul 2002, s.43, 161).

⁸ Napoleon savaşlarına katılmış tecrübeli bir subay olan Prusyalı Carl Von Clausewitz’in, emeklilik yıllarında kaleme aldığı eserinin şöhreti, yazılışından sonra gelişen olayların Clausewitz’in anlattıklarını doğrulaması olmuştur. Bu durum onu, savaş hakkında yazılmış en ünlü eser hâline getirmiştir. Clausewitz’in savaş kuramı konusunda ortaya attığı en önemli görüş, savaş ile politika arasında kurduğu bağıdır. Ona göre, “Bir toplum (bütün milletler ve özellikle uygar milletler) için savaş, mutlaka politik bir durumdan doğar ve politik bir etkenden çıkar. İşte bunun içindir ki savaş, politik bir eylemdir.” (Carl von Clausewitz, *On War*, (Editor/Introduction/Translation: Anatol Rapoport, Frederic Nautusch Maude, J. J. Graham), Penguin Classics, London 1982, s.118-119., (Türkçe terc., *Savaş Üzerine*, Şiar Yalçın, İstanbul, 1975., s.62).

⁹ Doğrudan doğruya savaşı ve savaş sanatını konu edinen bu eserler dışında Herakleitos, Hegel, Karl Marks, Friedrich Engels, Sigmund Freud, Konrad Lorenz, Erich Fromm ve John Keegan gibi tanınmış Batılı yazarlar da şiddet ve savaş hakkında muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar için bk., Yustrow, *Başkumandan ve Harb Fenni*, (Çev. N. Büriyan), Gnkur. X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul 1932., s.4 vd.; Friedrich Engels, “Tarihte Şiddetin Rolü”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996., s.169-184.; Konrad Lorenz, *On Ogression*, (Routledge Classics), Routledge 2002.; Aynı yazar, “Ecco Homo (İşte İnsan)”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.; Aynı yazar, “Saldırancılığın Spontanlığı”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.; Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, Birinci Kitap, Çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay., İstanbul 1993.; Aynı yazar, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, İkinci Kitap, Çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay., İstanbul 1995.; Aynı yazar, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, Çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, Payel Yay., İstanbul 1994.; John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsün Doruker, İstanbul, 1995.; Göksu, a.g.m., s.579-591.

¹⁰ Mustafa Uyar, “Âdâb el-Harb ve eş-Şeca’a’ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/40 (2005), s.216.

“*Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*”¹¹, Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî'nin “*Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'l-Necâti fî'l-Hurûb*”¹², İbn Erenboğa ez-Zeredkâş'ın “*el-Anîk fî'l-Menâcînîk*”¹³, Ömer İbn İbrahim el-Avsi el-Ensârî'nin “*Tefrîcû'l-Kurûb fî Tedbîri'l-Hurûb*”¹⁴, Muhammed b. Mengli'nin “*el-Hıyal fî'l-Hurûb ve Fethü'l-Medâ'in ve Hıfzû'l-Durûb*”¹⁵, Hasan er-Rammâh'ın “*Kitâbü'l-Furûsiyye ve'l-Manâsibi'l-Harbiyye*”¹⁶, “*Münyetü'l-Guzât*”¹⁷, “*Haza Kitabu Baytarnâme*”¹⁸, “*Baytaratü'l-Vâzih*”¹⁹, “*Kitâb fî Riyâzati'l-Hayl*”, “*Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb*”²⁰, “*Nihâyetü's-Su'ul ve'l-Umniyye fî Ta'allumi'l-Furûsiyye*”²¹, “*Tabsıratu's-Sultaniyye fî Siyaseti's-Sanâ'ati'l-Harbiyye*”²² gibi eserlerdir²³. Bunların yanında muhtelif siyasetnamelerde de savaşa ve savaş sanatına dair bilgilere yer verildiği görülmektedir²⁴.

¹¹ Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a, muhtelif Orta Çağ İslâm devletlerinin askerî teşkilatı, muharebe usulleri, kullanılan silahlar ve sair konularda bilgi veren önemli bir kaynaktır. Müellif ordu, strateji ve askerlikle ilgili gerekler üzerinde dururken, bunun yanında harp erbabında olması gereken ahlaki özellikleri de sıralamaktadır. Kitabın ilk altı babı, harp ve harp sanatı ile değil hâkimiyet anlayışı ile ilgilidir. Harp ve askerliğe dair kısımlar 7. babdan itibaren başlamaktadır (Fahr-i Müdebber, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*, (Neşr. Ahmed Süheylî-i Hânsârî), Tahran 1346.; Eser ve müellifi hakkında ayrıca bk., Uyar, a.g.m., s.216-218)

¹² Eser, Orta Çağ İslâm ordularında kullanılan silahlar ve savaş taktikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Selahaddin Eyyübî'ye sunulduğu bilinen eser, özellikle mancınık teknolojisi konusunda verdiği bilgiler ve çizimlerle dikkat çekmektedir (Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'l-Necâti fî'l-Hurûb*, (Facsimile Editions-Edited by Fuat Sezgin), Frankfurt 1425/2004).

¹³ İbn Erenboğa Zeredkâş tarafından kaleme alınan “el-Anîk fî'l-Menâcînîk”, Memlûk dönemi kaynaklarından olup mancınıklar üzerine yazılan bir mühendislik kitabıdır. Eserde o dönemde kullanılan mancınık çeşitleri ve yapım özellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve en küçük mancınık aksamına varıncaya kadar çizimlerle izah edilmiştir (İbn Erenboğa Zeredkâş, *el-Anîk fî'l-Menâcînîk*, (Tahkik: İhsân Hindî), (Câmi'atu Haleb), Dimaşk 1405/1985).

¹⁴ Ömer İbn İbrahim el-Avsi el-Ensârî, *Tefrîj al-Kurûb fî Tadbîr al-Hurûb (A Muslim Manual of War)*, (Ed. and Trans. George T. Scanlon), American University at Cairo Press, Cairo 1961.

¹⁵ Otuz sekiz bölümden oluşan eserde, başta kılıç, kalkan, ok ve yay olmak üzere muhtelif silahların yapım özellikleri, muhasara teknikleri ve muhtelif milletlerle savaşırken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulmuştur. Eserin “kendi kendine dönen daireler”, “düşmanı yakmak için tümsek, tepe yapılması” ve “yakıcı aynalar”dan bahseden bölümleri dikkat çekicidir (Muhammed bin Mengli el-Nâsîrî, *el-Hıyal fî'l-Hurûb ve Fethü'l-Medâ'in ve Hıfzû'l-Durûb*, (Tahkik: Nebîl Muhammed Abdulaziz Ahmed), Dâri'l-kütüb ve Vesâ'iki'l-Kavmiyye, Mısır 2000)

¹⁶ Necmü'd-dîn Hasan er-Rammâh, *Kitâbu'l-Furûsiyye ve'l-Manâsibi'l-Harbiyye*, (Tahkik Ahmed Yusuf el-Hasan), Cami'atu Haleb, Haleb 1998.

¹⁷ Harp sanatına ilişkin önemli kaynaklardan biri olan “Münyetü'l-Guzât”, Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Timur Bek adlı emîrin isteğiyle Arapçadan tercüme edildiği anlaşılan eserde, mızrak, ok, yay ve kılıç gibi silahlar, bunların yapım ve kullanım şekilleri ile özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. (*Münyetü'l-Guzât* (Metin-İndeks), (Haz. Mustafa Uğurlu), GÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1984)

¹⁸ Eserin Abbasîler döneminde yazılan “Kitâbü'l-Baytara” adlı eserden Eski Anadolu Türkçesine tercüme edildiği bilinmektedir (*Haza Kitabu Baytarnâme* (Tenkidli Metin), (Haz. Mesut Şen), (MÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988).

¹⁹ Kıpçak Türkçesine tercüme edilen eser, at terbiyesi, bakımı, hastalıkları ve tedavisi hakkında bilgi vermektedir (*Baytaratü'l-Vâzih* (Metin-İndeks), Haz. Can Özgür, İÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988).

²⁰ Nerede ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen “Kitâbu fî Riyâzati'l-Hayl” ile Sultan Berkuk'un memlûklerinden Mahdum Tolu Bey'in isteği üzerine Arapçadan tercüme edilen “Kitâbu fî İlmi'n-Nüşşâb” için bk., *Kitâbu fî Riyâzati'l-Hayl, Kitâbu fî İlmi'n-Nüşşâb* “Metin-Gramatikal İndeks”, (Haz. Recep Şirin), (Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1989.

²¹ Muhammed b. İsa el-Aksarayî tarafından kaleme alınan bu eserde, muhtelif silahların kullanımı, düşmanla karşılaşma şekilleri, savaş hileleri dışında barış yapılması, ateşkes, lojistik, esir ve aman dileyenlere muamele ve ganimetin taksimi gibi hususlarda da bilgi verilmektedir (*Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, I., (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yay., İstanbul 2004., s.LI).

²² Muhammed b. Mengli'nin eseri için bk., *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, I., s.LI.

²³ Burada savaş sanatına dair eserlerden sadece birkaçı zikredilmiştir. Özellikle Memlûkler döneminde sayısı bu eserler hakkında, el-Ensârî'nin yukarıda zikrettiğimiz “Tefrîj al-Kurûb fî Tadbîr al-Hurûb” adlı eserinin George T. Scanlon tarafından hazırlanan girişinde bilgi bulmak mümkündür. Bunun dışında yine yukarıda zikrettiğimiz “Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi” adlı çalışmada da sözkonusu eserlere dair toplu malumat bulunmaktadır. Ayrıca bk., Altan Çetin, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235; Aynı yazar, “Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir”, *Belleten*, LXXI/262 (Aralık 2007), s.909-921.

²⁴ Örnekler için bk., Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *Nasihati'l-Mülûk*, (Haz. Mustafa Sarıbiyık), (SÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996., 338-348.; Unsurî'l-Me'âli Keykâvus b. İskender, *Kâbüsnâme*, (Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1362, (Kırk birinci fasıl.); Süleyman Özbek, “Siyâsetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudr'un Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/2 (Aralık 2007), s.147-162.

Türk kültür ve düşünce tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Kutadgu Bilig'in, "kişileri her iki dünyada da 'kut'a/saadete erişirmeye yarayan bilgi"leri konu edinen bir eser olduğu²⁵, dolayısıyla mahiyet itibarıyla yukarıda zikrettiğimiz savaş veya savaş sanatıyla ilgili eserlerden farklı olduğu şüphesizdir. Ancak eserde işlerin, insan için en değerli hazine olan bilgi ve anlayışla düzeltilememesi durumunda savaşın kaçınılmaz olduğuna²⁶ dikkat çekilerek ordu veya asker celbi, konak yeri ve sefer güzergâhının tespiti, muharebe şekilleri, harp zamanında orduların nasıl tanzim edileceği ve düşman ordusunu mağlup etmek için başvurulacak çarelere de temas edildiği görülmektedir²⁷ ki bu durum, Türk devlet ve toplum hayatının birçok cephesini aydınlatan Kutadgu Bilig'in, Türk savaş sanatı hakkında da önemli bilgiler içerdiğini göstermektedir.

Başta Ögdülmiş'in begliğe layık bir begin ve kumandanın nasıl olması gerektiği hakkında verdiği öğütler olmak üzere, eserin muhtelif bölümlerinde tesadüf edilen bu bilgiler incelendiğinde, savaşın "bilgisizlere, kötülere, adaletsizlik yapanlara ve anlaşma ve barışı kabul etmeyen düşmana karşı başvurulacak son çare" olduğu fikrinin hâkim olduğu görülür²⁸. Bununla beraber savaşın memleket düzeni için tek başına yeterli olmadığına dikkat çekilmiş ve memleketin düzeni ve begliğin devamı için kanunun ve adaletli yönetimin şart olduğu, kötülere haşmet ve siyaset uygulanırken iyilere daima hürmetle muamele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu cümleden olmak üzere kanun ve adil yönetim, yaklaşanı yakan bir ateşe benzetilen zulmü (küç) söndürecek su olarak nitelendirilmiş ve begin hâkimiyetinin devam etmesi, ülkenin genişletilmesi ve düzenin sağlanması, kanunların doğru tatbik edilmesine bağlanmıştır²⁹. Diğer yandan devletin cebri gücünü temsil eden ordu kumandanı "kılıç", idari gücü temsil eden vezir ise "kalem" olarak nitelendirilerek memleket nizamı ve dizginin bunların elinde bulunduğu, bu iki "uluğluk atı"nın el ele vererek memlekete büyük faydalar sağlayacakları belirtilmiştir³⁰. Bir memleketi ele geçirmek için kılıç, elde tutmak için ise kalem lazımdır. Zira bir ülkeyi kılıç ve kuvvet yoluyla ele geçirmek mümkündür; fakat hiçbir ülke şiddet ve savaşla uzun yıllar yönetilemez. Ele geçirilen bir ülke kalemle idare edilmelidir ki orada düzen ve huzur hâkim olsun³¹.

Her fırsatta hükümdarın akıllı, bilgili ve hiddetten uzak olması gerektiğini söyleyen Ögdülmiş'in, askerî konulardaki ilk öğüdü ihtiyatlılıktır (saklık³²). Ona göre bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden,

²⁵ Kutadgu Bilig'in mahiyeti ve Türk kültür tarihindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bk., A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara 1988., s.145-198.; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I Metin*, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yay., İstanbul 1947, s.VII-XLII.; (*Kutadgu Bilig II Tecüme*, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara 1959) (Kutadgu Bilig'e yapılan atıflar, KB kısaltmasıyla beyit numarasına yapılacaktır.)

²⁶ "İnsanların kötüsü anlayış yolu ile aşılır; halk arasında çıkan fitne, bilgi ile bastırılır. İşleri bu ikisi ile de halledemezsen, bilgiyi bırak, elini kılıca daya" (KB, b.221-222).

²⁷ KB, b.36-38, 44-45.

²⁸ Eserde bu konuyla ilgili birçok örnek mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: "Kılıç ve sopa sendedir; bu kamçılar, bu cezalar kötü içindir. Kötüler kötülüklerini bırakmadıkları nispette, sen de eksik etme, elinde sopan hazır bulunsun." (KB, b. 5279-5280). "Anlaşmak istemeyen düşmanın uykusunu kaçırarak için bege bir ordu kumandanı lazımdır." (KB, b.2270).

²⁹ KB, b.2030-2036, 2299

³⁰ KB, b.2414-2424.

³¹ KB, b.2424-2428.(Eserde bu konuyla ilgili birçok örnek mevcuttur. Bu kayıtlardan bazıları şunlardır: "Eğer memleket tutulursa, kılıç ile tutulur; eğer memlekete hüküm etmek icap ederse, kalem ile edilir (KB, b.2711)". "Kılıç memleket zapt eder ve zafer kazanır; kalem de memleket: tanzim eder ve hazine toplar. Kılıç kan damlatırsa, memleket alır; kalemden mürekkep damlarsa, altın gelir (KB, b.2714-2715)." "İnsanın bilgili olması çok iyi bir fazilettir; insanın kılıç kullanması, daha üstün bir fazilettir. Güzel ve iyi bir memleket kılıç ile zapt ve kalem ile tanzim edilir; herkes dilek ve arzusuna kavuşur (KB, b.2719-2720)."

³² Doğrudan savaşa dair kaleme alınan veya savaşla ilgili bilgiler içeren birçok eserde savaş öncesi alınması gereken tedbirler veya strateji ve taktikle ilgili hususlardan bahsedilirken düşmana karşı ihtiyatlı olunması, ihmalkârlık yapılmaması hususu temel bir kaide olarak işlenmiştir. Bir öğüt kitabı olan Kutadgu Bilig'de de bu konu üzerinde ciddiyetle durulması gayet tabiidir. Bununla beraber, Türk tarihi incelendiğinde ihtiyatlılığın Türkler için strateji ve taktik anlayışının ötesinde, hayat tarzı ve toplumsal bünyeyle özdeşleşmiş bir yönü olduğu ortaya çıkar. Şöyle ki, göçebenin hayatı, bir yandan iklim ve tabiatla, diğer yandan ise aynı coğrafyayı paylaştığı diğer topluluklarla mücadele ile geçerken, mümkün olduğu kadar hızlı ve belirli bir düzen içinde hareket etmeyi gerekli kılıyordu. Zira boy boy ayrılmış olarak yaylalarda atlarını ve sürülerini yetiştiren Türklerin, komşuları ve düşmanları da atlıydı. Herkes süratle hareket eder, her hadise süratle olur ve baskınlar, baş döndürücü bir sürat içinde olup biterdi. Aynı süratle teşkilatlanıp düşmanı karşılamak lazımdı. Cemiyet, buna göre düzenlenmişti. Göz açıp kapayınca kadar, herkesin hazırlanmış ve yerini almış olması gerekirdi (Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1991, s.63-68).

ihtiyatlılık (saklık³³) ve kanun(törü)dan ibarettir³⁴. Bunlardan ihtiyatlılık o kadar önemsenmiştir ki düşmanın denenmemesi, karşılaşılan her düşmanın büyük ve kuvvetli olduğu varsayılarak tedbir alınması ve elinde sopa (tayaklık) bulunan düşmana karşı bile demir kalkan (temür kalkan) ile hazırlanmak gerektiğine işaret edilmiştir³⁵. Esere göre eğer beg ihtiyatlı ise memleketini muhafaza edip düşmana boyun eğdirebilir. Bunun yanında doğru kanun koymalıdır ki memleketini tanzim edip gününü aydınlatabilsin³⁶.

Buna karşılık begliği bozan, memlekete zarar veren ve ülkeyi düşman işgaline açık hâle getiren şeyler ihmalkârlık/gaflet (usallık) ve zulüm (küç) olarak gösterilmektedir³⁷. Beg bu iki şeyle kendi begliğini bozar, eğri yola girer, doğru yoldan şaşar ve memleketini harap eder. Düşmana karşı galip gelmek isteyen begin gözü, kulağı tetikte olmalıdır (sak er). Begler ihmalkâr (usal) olurlarsa, işlerini başaramazlar ve begliklerini devam ettiremezler³⁸.

İhtiyatlılık, kumandanla ilgili bölümde de vurgulanmıştır. Bir yandan orduya kumanda edip askeri idare etmek ve diğer yandan ise düşmanı kırmak gibi zor vazifeleri olan kumandanda bulunması gereken en önemli özellik, ihtiyatlı ve uyanık (sak) olması, ihmalkârlık göstermemesidir³⁹.

Öğdülmiş'e göre ihtiyatlılık ve uyanıklık (saklık), savaşta başarılı olmanın temel şartı olup "uyanık begin askeri, ejderha kumandasında aslana binmiş kılıç kamçılı (kılıç kamçılığ⁴⁰) orduya benzer"⁴¹. Düşmana karşı kullanılacak ve onu mağlup etmeye yardımcı olacak en önemli silahlardan (tolum) biri ihtiyatlılık ve uyanıklıktır⁴². Harpte ihtiyatlı davranan galip gelir⁴³.

Düşmana karşı ihtiyatlı olunması, ihmalkârlık yapılmaması konusunda bilgi verilirken dikkat çeken bir husus da ihmalkârlıkla (usallık) mağrur olma (köngli bedük) arasında ilişki kurulmuş olmasıdır. Nitekim ordu kumandanını ihmalkârlığa götüren bir sebep olarak mağrur olması (köngli bedük er) gösterilerek bu kötü davranıştan uzak durması öğütlenmiştir. Zira mağrur olup kendisine fazla güvenen

³³ Gerek Kutadgu Bilig'de gerekse Dîvânu Lügati't-Türk'te nöbetçi anlamında olmak üzere "sakçı" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir ki bu konuya aşağıda temas edilecektir.

³⁴ KB, b.2015.

³⁵ KB, b.4263.

³⁶ KB, b.2016-2022.

³⁷ Her an tetikte olmak, üstelik bunu sadece belli bir görevli grubuyla değil, toplumun bütün fertleriyle uygulamak lazımdı. Aksi takdirde böylesine hareketli bir ortamda gösterilecek en ufak ihmalkârlık, topluluğu baskın tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilirdi. Bu da telafisi oldukça zor sonuçlar doğurabilir, hatta topluluğun felaketine sebep olabilirdi. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in öğrencilerinden Yard. Doç. Dr. Orhan Avcı'nın naklettiğine göre Ögel, derslerinde zaman zaman eliyle Dikmen tarafını göstererek öğrencilerine şu soruyu sormuş: "Dikmen'de bir ışık yandığını görerseniz ne yaparsınız?" Ardından şu açıklamayı eklemiş, "O ışık muhtemelen düşmana işaret ederdi. Bu yüzden Türkler, ilerde bir ışık görünce hemen silahlarını kuşanır, atlarına binerek o yöne doğru son sürat hareket ederlerdi. Çünkü hiç vakit kaybetmeden üzerine gitmek, yaklaşmasına, saldırmasına fırsat vermeden onu ortadan kaldırmak gerekliydi." Bu durum, herhangi bir tehlike karşısında toplumun her ferdinin her an hazırlıklı olmasını gerekli kılıyordu. Dolayısıyla her birey aynı zamanda da savaşçı/asker durumundaydı. Diğer bir ifade ile toplumsal hayatta sivil-asker ayrımı olmayıp, "halk ordu, ordu da halktı" (Bahaeddin Ögel, "Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.225 vd.;). Askerliğe özel bir meslek gözü ile bakılmadığından, savaşçı ve halk kavramları Türkler için aynı şeyi ifade ediyordu (Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul 2002., s.103).

³⁸ KB, b.2023-2029.

³⁹ KB, b.2272-2273.

⁴⁰ Kutadgu Bilig'de kılıç kamçılığ şeklinde geçen bu silah, Dîvânu Lügati't-Türk'te "kılıç berke/kamçı" adıyla ve "içinde kılıç olan kamçı" olarak kaydedilmiştir (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lügati't-Türk Tercümesi*, (Çev. Besim Atalay), I, TDK Yay., Ankara 1988., s.417). Reşat Genç, bu silahın iki parça hâlinde olup kamçı sapının içerisine küçük bir kılıcın yerleştirilmesi suretiyle yapıldığını ve savaşçıların her ihtimale karşı yanlarında bulundurduklarını söylemektedir (Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK, Ankara 2002., s.232).

⁴¹ KB, b.2353-2354.

⁴² Eserde, düşmana karşı kullanılacak ve onu mağlup etmeye yardımcı olacak diğer önemli silah olarak gösterilen "hile"ye aşağıda temas edilecektir.

⁴³ KB, b.2355-2358.

insan, düşmana karşı ihmalkâr davranır. İhmalkârlık (usal) ise onun ya bozulmasına yahut vakitsiz ölümüne sebep olur⁴⁴.

Ögdülmiş'in öğütlerinden birisi de begin cesur, kahraman ve atılgan (yürekliğ, alp) olmasıdır. Beg cesareti ile düşmana karşı koyar. Askerin korkusunu yenip cesaret kazanması için başındaki kumandanın kahraman ve cesur olması lazımdır. Korkaklar bile, başlarındaki cesur kumandan sayesinde cesaret bulurlar. Öyle ki aslanın baş olduğu köpekler aslan, köpeğin baş olduğu aslanlar ise köpek gibi olurlar⁴⁵.

Aynı özellik kumandanda da bulunmalıdır. Kumandanın nam ve şöhet kazanıp adının yayılması için cesur, heybetli, saç-ı sakalı düzgün ve mert olması gerekir. O, kötülere karşı heybetli davranarak onlara korku salmalı, yumuşak huylu kimselere ise iyi davranmalıdır⁴⁶. Savaş, korkakların (yüreksiz) işi değildir. "Kadın (tişi)lara benzeyen korkak erlerin" savaşta yeri olamaz⁴⁷. Çünkü korkak kimseler orduyu bozarlar ve bunun sonucunda asker arasında fesat başlar⁴⁸. Harpte cesur yiğitler (kür er) dayanmalı, düşman at salarsa, hemen korkmadan ve düzeni bozmadan toplanmalıdır⁴⁹. Cesur yiğitler "anadan doğan hiç kimsenin ecelsiz ölmeyeceğini" bilirler⁵⁰. Öyleyse düşmanı görünce korkmamak, yalın hücum etmek, erkekler gibi vuruşmak gerekir⁵¹. Bu, aynı zamanda haysiyet ve şeref (uvut) meselesidir. Bu yiğitlerin başında olan kumandan da haysiyet sahibi olmalı, şerefi için düşmana karşı koymalı ve intikamını almada geri dönmemelidir. Bu şeref duygusu ile insan, düşmanını (yağı) darmadağın eder. Harpte ilk önce şerefsiz (uvutsuz) kimseler kaçır. Oysa korkak kimseler bile haysiyetini korumak için kahramanlık gösterir ve onuru için kendisini ölüme atar. Cesur kimseler (yürekliğ) aynı zamanda da haysiyet sahibi (uvutlug) olurlar. Haysiyetli insanlar ise ancak vuruşarak ölürler⁵².

⁴⁴ Türk tarihinde bu konuya dair en iyi örneklerden biri Arslan Yabgu'nun Gazneli Sultan Mahmut'la yaptığı mülakat esnasında sergilediği tavidir. Sultan Mahmut, kendisiyle görüşmek üzere huzuruna gelen Arslan Yabgu şerefine bir ziyafet düzenler ve bu ziyafet esnasında Arslan Yabgu'nun gücünü sınamak amacıyla "Askere ihtiyacım olursa bana ne kadar kuvvet gönderebilirsin?" diye sorar. Silahdârından bir yay alan Arslan Yabgu, içkinin ve gençliğin verdiği gurur ve kibirle "Bu yayı kendi kabileme gönderirsem, 30.000 kişi derhal atlanır" der. Sultan Mahmut tekrar sorar: "Daha fazlasına ihtiyacım olursa?" Arslan Yabgu bu defa eline aldığı bir oku Sultan'a göstererek "Bu oku kabileme gönderirsem 10.000 kişi daha gelir" der. Sultan aynı soruyu birkaç kere daha sorar ve nihayetinde Arslan Yabgu bir yay ve üç ok ile 100.000 atlı celp edebileceğini taahhüt eder. Sultan Mahmut'un son defa "Daha fazlasını istersem?" diye sorması üzerine ise Arslan Yabgu "Şu oklardan birini Balhan'a göndersem 100.000, Türkistan'a göndersem 200.000 atlı gelir" cevabını verir. "Bir yay üç okla maaşsız ve ücretsiz bu kadar orduyu emre amade edebilen bir kimsenin işini hor görmemeli" diyen Sultan Mahmut, yakınlarıyla görüş alışverişinde bulunur ve Arslan Yabgu ve maiyetini tutuklatarak Kalencer Kalesi'ne hapsedilmelerini emreder [Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, II, (Neşr. Said Neffîsî), Tahran 1352., s.876-877.; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, (Selçuklular Kısmı), II. Cilt 5. Cüz, (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999., s.8-9.; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Kitâb-ı Râhati's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tashihât-ı lâzım Müctebâ Meynovî), Tahran 1333., s.89-90.; (Türkçe terc., Ahmet Ateş), I., Ankara 1999., s.88); Hamdullâh Müstevfî Kazvîni, *Tarih-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâ'î), Tahran 1362., s.427.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Neşr. Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999., s.12., (Türkçe terc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000., s.7-8.; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, Ankara 2000.s.85-91].

⁴⁵ KB, b.2043-2048.

⁴⁶ KB, b.2298-2299.

⁴⁷ KB, b.2282-2283.

⁴⁸ KB, b.2284.

⁴⁹ KB, b.2285.

⁵⁰ Bu anlayışın Türk tarihinin erken çağlarından itibaren mevcut olduğu söylenebilir. Eski Türk kitabelerinde bu konuda çarpıcı örnekler vardır: "Kişioğlu ölmek için türemiştir." (Hüseyn Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, III., TDK. Yay., Ankara 1994., s.96). Ömrü olana hiçbir ok saplanmaz, oysa vakti gelenin günleri bile sayılıdır. Ölmek hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir ve uyumak veya uçmak olarak nitelendirilir (*Bilge Kağan Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.14). Toplu bilgi için bk., László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, TKAE Yay., Ankara, 1993., s.32.; Jean-Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1999., s.66-67.; René Giraud, *Göktürk İmparatorluğu*, (Çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul 1999., s.164.

⁵¹ KB, b.2286-2289.

⁵² KB, b.2290-2293. (Türkler için savaşta ölmek bir onur vesilesi olarak değerlendirilirken, hastalanarak veya ihtiyarlayarak ölmek arzu edilmeyen bir şeydir. Tam güçlüyken ölmeyen insan, zamanla ihtiyarlar ve çöker. Gücünü kaybetmek onu endişelendirir. Aslında "iyileşemez denilen bir hastalıktır ihtiyarlık ve hiçbir hastalık ihtiyarlık kadar iyileşemez değildir." Bu yüzden birçok toplumda ihtiyarların ölüme terk edilmesi hatta belli bir yaştan sonra öldürülmesi bile bir gelenek hâline gelmiştir (Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, s.71-73). Ancak Türklerde ihtiyarların öldürüldüğüne dair Çin kaynaklarında ve sair belgelerde kayda rastlanmaz. Bununla beraber ihtiyarlığın bir hastalık gibi düşünüldüğü ve hastalanarak ölmek utanılacak bir şey olarak

Begin, halkın ve askerlerin gözünde değer kazanmasının diğer bir yolu olarak da cömertlik (akıllık), alçak gönüllülük (kodkık/kotkı köngül), sakin tabiatlılık ve yumuşak huyluluk (amul) gösterilmiştir. Begin cömertliği, adını yüceltir. Bu özellik insanların onun etrafına toplanmasına, büyük ve sadık ordular oluşturmaya, dileğine kavuşmasına sebep olur⁵³. Beg, sağ eliyle kılıç sallayıp vururken, sol eli ile mal paylaştırmalı (ülese), dağıtmalıdır⁵⁴. Eğer hükümdar, sadece kendisi için gümüş toplarsa, etrafındaki kılıçlı yiğitler dağılacaktır⁵⁵. Hasis beg (saran beg) mal toplar ve hazine yapar, cömert beg (akı beg) ise bunu kılıç ile alır⁵⁶. Esasen memleketi ayakta tutan iki şey vardır. Bunlardan biri som altın, diğeri kılıçtır. Memleketi cömertlikle muhafaza etmelidir. Begler, cömertlikle büyür. Cesur ve kahraman erler, yıldırım gibi kılıç sallarsa, azılı muhriplerin damarı patlar. Altın vere vere eli nasır tutan begler, memleketi kılıç kullanmadan, söz ile idare ederler. Çatılan yüzleri som altın güldürür, bozulmuş işleri som altın yoluna koyar⁵⁷. Böyle davranan beg, memleketini tanzim, halkını zengin etmiş ve halkın zenginliğini kendisine kalkan (tura kalkan) yapmıştır⁵⁸.

Öğdülmiş, hükümdara memleketi tanzim etme usulünü anlatırken de aynı konuya dikkat çekmektedir. Hükümdarın hazinesini açıp servet dağıtarak (üle) adamlarını sevindirmesini, bunun sonucu onların hükümdarın her arzusunu yerine getireceklerini söylemektedir. Düşmana karşı koyan cesur kişinin “altın ve gümüş veren, düşmanını mağlup eder” dediği ifade edilerek hükümdarın, eğer her zaman üstün gelmek istiyorsa adamlarını memnun etmesi ve onlara değer verip överek şevke getirmesi öğütlenmektedir. Onlar da buna karşılık üzerlerine düşen görevleri yapacaklar, böylece hükümdarın bütün arzuları yerine gelecek ve düşman onun önünde boyun eğecektir. Adamları çok ve kalabalık olacak, onlar da bir gün hükümdar için canlarını vereceklerdir⁵⁹.

Cömertlik, ordu başında bulunan kumandanın etrafına en seçkin kimselerin toplanmasının da ilk şartı olarak görülmektedir⁶⁰. Onun en değerli varlığı şöhreti ve adı olduğundan, çoluk-çocuk ve eşi için mal toplamamalı; mülk, bağ ve bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalıdır. Kendisine bir at, giyim (ton) ve silah (tolum) ayırdıktan sonra bütün malını askere dağıtmalı (ülese) ve bu şekilde birçok kimseleri kendisine dost ve yoldaş edinmelidir⁶¹.

Eserde sıcakta, soğukta, aç, tok, yaya ve çıplak hâlde, kılıç, balta ve ok darbelerine maruz kalan harpçi/savaşçılar⁶², her zaman silah taşıyan, düşmanı vuran ve zafer kazanan kimse olarak tarif edilmiş⁶³

algılandığından ihtiyarlığın hoş karşılanmadığı düşünülebilir. Nitekim Çin kaynakları “güçlülerin [etin] yağlı ve güzel kısmını, yaşlıların ise onlardan arta kalanı yediklerini, güçlü ve sağlıklı olanlara değer verilip, yaşlı ve zayıfların hor görüldüklerini kaydetmişlerdir (*Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, (Açıklamalı Metin Neşri), (Haz. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun), TTK Yay., Ankara 2004., s.1.; Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, s.73). Ancak Türklerin bu yargıyı kabul etmedikleri görülmektedir. Nitekim Çin kaynaklarının naklettiği Hun kağanıyla Çin elçisi arasında geçen şu kayıtlar konuya açıklık getirmektedir: “Han elçisi bir ara konuşurken Hunların yaşlılara değer vermeme gibi [bir] gelenekleri olduğunu söyleyince Chung-hang Yüeh, karşılığında Han elçisine: ‘Han geleneklerine göre kışlaya gönderilmek üzere orduya katılan askerler [olduğunda] yakınları, kendi arzularıyla sıcak ve kalın elbiseleri ile birlikte en iyi yiyecek ve içeceklerini giden [askerlere] vermezler mi?’ diye sormuş, Han elçisi, ‘Evet öyle.’ diye cevap vermişti. Bunun üzerine Hun Kağanı: ‘Hunların başlıca uğraşlarının savaş olduğu açıktır. Yaşlı ve zayıflar savaşamadıklarından dolayı yiyecek ve içeceklerinin en iyisini güçlü ve sağlıklı olanlara vererek kendilerini güvence altına almış olurlar. Bu yolla baba-oğul her biri karşılıklı olarak birbirlerini kollarlar. [Bu durumda], Hunların yaşlıları küçük gördüğü nasıl söylenebilir?’ (*Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, s.17.; Ayrıca bk., Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I*, TTK Yay., Ankara 2003., s.113.; Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜSBF. Yay., Ankara, 1982., s.20-21).

⁵³ KB, b.2048-2053.

⁵⁴ KB, b.2069.

⁵⁵ KB, b.3046.

⁵⁶ KB, b.3048.

⁵⁷ KB, b.3039-3044.

⁵⁸ KB, b.256.

⁵⁹ KB, b.5478-5483.

⁶⁰ KB, b.2274-2275.

⁶¹ KB, b.2276-2278.

⁶² KB, b2961.

⁶³ KB, b.2316.; Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.222.

ve onun tuzu ekmeği (tuz etmek) ve yemeğinin, atı, elbisesi ve silahının bol olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Savaşçıya verilen şeylerin “tuz ekme hakkı”⁶⁴ olarak ifade edilerek savaşçıların bunu unutmayacakları ve “tuz ekme hakkı”nı ödemek için ellerinden geleni yapacaklarının belirtilmesi dikkat çekicidir⁶⁵.

Beg, savaşta kazandığı ganimet ve malları tekrar yiğitlere dağıtmalı, onları yedirip içirmelidir. Eğer malı eksilirse, savaş ganimetleri ile eksikliğini tamamlamalı⁶⁶, sağ eliyle kılıç sallayıp vururken, sol eliyle de mal dağıtmalı, paylaşırma (ülese) lıdır⁶⁷.

Eserin başka bir yerinde de kanunla halkı koruma ve zenginliğini artırmanın gerekliliğinden bahsedildikten sonra⁶⁸ begin askerlerini memnun etmesi gerektiği tekrarlanmıştır. Eğer beg askerini memnun etmezse, kılıç kınından çıkmaz. Kılıç ile balta memleketin bekçisidir. Halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler ele geçirir. Beg rahata kavuşmak istiyorsa kılıç ve balta kendisine ve memleketine muhafız yapmalıdır. Kılıç kınımdadığı müddetçe düşman kınımlayamaz. Eğer kılıç kınına girerse begin huzuru kaçır. Öyleyse sevinç içinde yaşamak, zahmet görmek istemeyen bir begin dikkat etmesi gereken işlerden biri, kılıç tutanların veya askerlerin memnun edilmesidir⁶⁹.

Kumandan bütün arzusunu kılıcı ile istemeli, vurmali, almali, vermeli ve böylelikle şöhretini büyütmelidir⁷⁰. Etrafına toplanan mert yiğitleri, silah arkadaşlarını yedirip içirmeli, giydirip kuşatmalı, onlara çok at, koşum, köle ve cariyeye ihsan etmelidir ki ona güvensinler ve onun için tatlı canlarını feda edebilsinler⁷¹.

Görüldüğü gibi cömertlik, bir yandan hükümdar ve kumandanın asker toplayabilmesi, diğer yandan ise bu askerın beg ve kumandana sadakat ve özveriyle bağlanabilmeleri için şart olarak görülmektedir. Burada savaş sonunda elde edilen mal/ganimetin yine halka ve askerlere dağıtılması, hatta “eksilen malın savaş ganimetiyle tamamlanması” yoluna gidilmesi, savaşın ekonomik bir faaliyet olarak önemine de dikkat çekmektedir⁷². Bununla beraber bu ifadelerden Türk savaş ve savaşçılık geleneğinin koşulsuz bir yağma geleneğine sahip olduğu düşüncesi çıkarılmamalıdır⁷³. Nitekim eserde, halkın (budun) sadece mal dağıtma (ülüş) ile zenginleştirilemeyeceği, asıl önemli olanın iyi kanunlarla (törü) halkı korumak ve ülke zenginliğini bu şekilde artırmak olduğu vurgulanmıştır⁷⁴. Diğer yandan mal ve hazine toplamanın sebebi, “Memleket tutmak için çok asker (köp er) ve orduya (sü); bu askeri beslemek için ise çok mal ve servete ihtiyaç vardır.” şeklinde açıklanmıştır⁷⁵.

⁶⁴ Tuz ekme hakkı tabiri hakkında geniş bilgi için bk., Şükrü Elçin, “Tuz Ekme Hakkı Üzerine”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966., s.164-171.; Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005., s.202-204

⁶⁵ KB, b.2317-2322. (Celaeddin Hârezmşâh, 1228 tarihli Gürcistan Seferi sırasında Gürcü kuvvetleriyle beraber Hârezmşâh ordusunun karşısına çıkan Kıpçaklara tuz-ekmek göndererek daha önce aralarında bulunan tuz-ekmek hakkını hatırlatmış, bunun üzerine Kıpçaklar, derhal savaş meydanını terk etmişlerdir (bk., Aydın Taneri, *Celâlu'd din Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977., s.50.; Koca, age, s.204).

⁶⁶ KB, b.2048-2053.

⁶⁷ KB, b.2069.

⁶⁸ KB, b.2133-2137.

⁶⁹ KB, b.2136-2145.

⁷⁰ KB, b.2279.

⁷¹ KB, b.2279-2281.

⁷² Nitekim eserde “Kılıç nerede ise, gümüş oradadır; gümüş nerede ise, kılıç oraya yönelir.” denmekte (KB, b.3045), başka bir yerinde ise cesur ve gözü pek insan için malın eksik olmayacağı, kılıç, balta, ok, yay ile kuvvet ve cesaret varken, yiğit adamın mal için endişe etmemesi gerektiği söylenmektedir (KB, b.2054-2055).

⁷³ Göçebe/yarı göçebe toplumlardaki savaşçılık mefhumunun, yerleşik toplumlardaki savaş olgusundan farklı niteliklere sahip olduğu araştırmacılar tarafından ortaya koyulmuştur. Savaş, göçebe toplumlar için güçlülüğün kanıtlanmasından çok yaşamın sürdürülmesi için yapılan bir faaliyettir ve onlara önemli bir geçim kaynağı oluşturur. Dolayısıyla göçebe Türk toplulukları için savaşın ekonomik boyutunun da önemi büyüktür. Bu bakımdan Türkler için savaş “bir üretim kaynağı ve gelir genişlemesi” olarak değerlendirmek mümkündür. (Bozdemir, age, s.12).

⁷⁴ KB, b.2133-2137.

⁷⁵ KB, b.2056-2057.

Bunun yanında mal ve hazine gelirlerinin sadece savaş sonucunda elde edilmediği de aşikârdır. Eserde yer alan “Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar (tüz törü) konulmalıdır.”⁷⁶ ifadeleri, mal toplama işinin sadece savaşla yapılmadığı, halkın zenginliğine de bağlı olduğu ve bu zenginlik için de temel şart olarak kanunun yani adil yönetimin görüldüğünü ortaya koymaktadır⁷⁷.

Eserde değinilen bir husus da kumandanın siyaset bilgisine sahip olması ve bunu kötülere karşı kullanmasıdır⁷⁸. Nitekim ordu işi siyasete bağlı olup, ordunun başsız kalmaması için siyaset tatbik edilmesi şarttır. Eğer ordunun başında iyi bir kumandan varsa, asker birbirine bağlı kalır. Buna karşılık başında iyi bir kumandan bulunmayan ordudan ümidi kesmek gerekir. Çünkü o ordunun galip gelmesi mümkün değildir⁷⁹.

Hile ise düşmana karşı kullanılacak ve ona ölüm getirecek en önemli silahlardan biri olarak değerlendirilmiş⁸⁰ ve “Çaresini bulan kimseye, aslan bile baş eğer.” denerek, kumandanın hile ve kurnazlık yollarını bilmesi gerektiğine işaret edilmiştir⁸¹.

Öğdülmiş, kumandanın sefere çıkmak ve ordu hareketinin idare edebilmek için savaşta yüreğinin aslan, bileğinin kaplan pençesi gibi olması, yani cesur olmasının yanında yeri geldi mi domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azıllı ve yaban sığırı gibi kinci olması gerektiğini öğütlemektedir. Bunların yanında kırmızı tilki gibi hilekâr olmalı, deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı, gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Aslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli⁸² ve düşmanla karşılaşıncaya uyanık bulunmalıdır⁸³.

Öğdülmiş, kumandanın askerin çokluğundan (öküş er) ziyade seçme olmasına (ördüm er) ve silahının tam ve iyi olmasına dikkat etmesi gerektiğini söylemektedir. Bu konuda “tecrübeli harp adamının” on iki bin kişilik bir ordunun büyük bir kuvvet olduğunu söylemesine karşılık, “ordular mağlup etmiş olan kahraman adam”ın “Benim için dört bin asker, tam bir ordudur.” sözü verilmiş ve kalabalık ordunun yayılınca içten karışabileceği, nizama sokulamayabileceği, dolayısıyla kötü bir durumun ortaya çıkabileceği ifade edilmiştir. Az ama seçkin ve tam teçhizatlı ordularla, kalabalık ordulardan daha başarılı neticeler alınabileceği vurgulanmıştır⁸⁴.

Öğdülmiş’e göre savaşta, saç sakal ağartmış insanlar (kırgıl artuk) daha iyi savaşır. Bunlar savaşçıdır ve bu işi çok iyi bilirler. Bunun için düşmanın karşısına yaşlı başlı yiğitler koymalı ve askeri onlar götürmelidir. Buna karşılık genç ve toy yiğitler çok ateşli olmakla beraber, bir kere yüz çevirdiler mi, bu ateşten eser kalmaz⁸⁵.

Ordu düzeni ile ilgili olarak da kumandanın, düşmana karşı koyacak esas kuvvetleri etrafında bulunması öğütlenmiştir⁸⁶. Bu esas kuvvetlerin dışında öncü (yezek) ve keşif kollarının (tutgak⁸⁷) belirlenmesi, ihtiyatın elden bırakılmaması ve kumandanın göz ve kulağını uzaklara çevrilmesi (saklap) hatırlatılmaktadır. Çıkartılan keşif kolu/öncü kuvvetlerin (yezek) karşılaştığı düşman öncü kuvvetleri

⁷⁶ KB, b.2058.

⁷⁷ Türk devlet anlayışında adaletin (törü) yeri ilk dönemlerden itibaren en önemli unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Orhun Abidelerindeki “il törü” ifadesi devletle adalet arasında kurulan ilişkinin en çarpıcı örneğidir. Nitekim Orhun Abidelerinde “töre/törü kelimesi” 11 yerde geçmekte ve bunun 6’sında “il” kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır.

⁷⁸ KB, b.2303.

⁷⁹ KB, b.2300-2302.

⁸⁰ KB, b.2355.

⁸¹ KB, b.2327.

⁸² KB, b.2309-2314.

⁸³ KB, b.2331. (Ordu kumandanının özellikleri hakkında toplu bilgi için bk., Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.221-223.

⁸⁴ KB, b.2332-2336.; ayrıca bk., Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.204.

⁸⁵ KB, b.2371-2373.

⁸⁶ KB, b.2341.

⁸⁷ DLT, I/467.

(tutgak) eğer sayıca fazla ise ve eğer düşmana saldırmak icap ederse, bu kuvvetlerin geri dönüp hücum etmesi öğütlenmektedir⁸⁸. Asıl kuvvetler ve öncü keşif kolları dışında bir de dikkatli bir şekilde hazırlanmış muhafız alayının (yortuğ⁸⁹) teşkil edilmesi söylenmektedir. Harekât esnasında da bu kuvvetlerin düzenli hareket etmesi, ne geride ve ne de ileride bulunmalarına dikkat çekilmiştir⁹⁰. Alemdârın (âlem başlar er) harekâtı dikkatli takip etmesi ve düşmana hücum edecek askerden hiç birinin dışarıda kalmaması gerektiği söylenmektedir⁹¹.

Eserde konak yerlerinin (tüşün⁹²) ve muhafız alaylarının (yortuğ) belirlenmesi ve düzenlenmesinde dikkatli davranılmasına da dikkat çekilmiştir. Buralarda askerden nöbetçiler (sakçı⁹³) tayin edilmeli ve bunların çok uyanık olmaları gereklidir⁹⁴.

Öğdülmiş, aynı dikkatin karargâh yeri (toyuğ⁹⁵) için de gösterilmesini söylemektedir. Karargâh kurarken çok dikkat etmeli, öncü kuvvetlerle (yezek) bölgenin otu ve suyu iyice incelenmelidir⁹⁶. Ayrıca korunmaya el verişli bir yer (berk yirig) seçilmeli ve askeri toplu bir hâlde bulundurarak uzaklaşmalarına mani olunmalıdır. Karargâhın kurulması ve korunmasında en önemli husus kumandanın uyanık ve ihtiyatlı olmasıdır (usal bolmasa). Aksi takdirde düşmandan baskın yenmesi (basımçı) ve ordunun zarar görmesi kaçınılmazdır⁹⁷.

Ordunun hareketi ile konak ve karargâh yerlerinin belirlenmesinde, “çok gezmiş görmüş”, bölgenin coğrafi özelliklerini bilen kişilerden faydalandığı şüphesizdir. Türklerde bu işi yapan kimselere “kılağuz” veya “yırçı/yerçi” denildiği anlaşıyor⁹⁸. Ancak konunun askerî boyutu göz önüne alınacak olursa, bunların -en azından bir kısmının- yüksek askerî bilgi ve idari tecrübeye sahip oldukları muhakkaktır. İşte bu askerî kılavuzlara “yizek/yezek” deniyordu.⁹⁹ Nitekim Divân’da “yizek/yezek”in “askerin önde giden bölüğü, öncül”ü olduğu¹⁰⁰ ve bunların “düşmandan kimse var mı diye her tarafı dolaştıkları”¹⁰¹ söylenmektedir¹⁰². Ancak bunların kılavuzluk görevlerinin öncelikli olduğu ve Türklerde öncü kuvvet, keşif kolu veya süvarisi olarak görev yapan “yelme”lerden¹⁰³ farklı oldukları unutulmamalıdır. Bunlara ek olarak biraz ileride bahsedeceğimiz haber alma ve istihbarat amacıyla kullanılan görevlilerin de konak ve karargâh yerinin belirlenmesinde etkili oldukları düşünülebilir.

Öğdülmiş, istihbaratla ilgili de öğütlerde bulunmuştur. Bunun için ilk olarak “Öncü kuvvetler (yezek) ile düşmanın yakınlarına sokulmalı ve onun hakkında bilgi edinmeli.” demektedir. Düşman hakkında bilgi verecek birini ele geçirmeyi ise “dil yakalamak” olarak zikretmiş ve dil yakalamaya gayret ederek (til algu) bu “dil”den düşmanın durumunun öğrenmeğe çalışılmasını istemiştir. Buna karşılık

⁸⁸ KB, b.2342-2343.

⁸⁹ DLT, III/42.

⁹⁰ KB, b.2344.

⁹¹ KB, b.2346.; ayrıca bk., Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.204-205.

⁹² “Tüş”, eğlek, durak, yolculukta dinlenecek yer ve konulacak zaman anlamındadır. DLT, I/330

⁹³ DLT, I/333, 471 (Nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve atı koruyabilmek için uyanık olmasını emreden söz de “sak sak”dır. DLT, I/333)

⁹⁴ KB, b.2345.

⁹⁵ DLT, III/141. (Ordu kurağı, ordu karargâhı. Bu sözden alınarak “han-ı toy” da denir ki “hakanın ordu kurduğu yer” demektir. Bunu Oğuzlar bilmezler.)

⁹⁶ KB, b.1249.

⁹⁷ KB, b.2347-2348.

⁹⁸ *Tonyukuk Yazıtı*, Birinci Taş (D6); Aynı yazıt (K2); DLT, III/30. (“usta kılavuz” manasında “yorçı” kaydedilmiş)

⁹⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 654-655; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1973, s.122, 141.

¹⁰⁰ DLT, III/18; III/88.

¹⁰¹ DLT, III/88.

¹⁰² Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.205-207.

¹⁰³ *Tonyukuk Yazıtı*, Birinci Taş (K10).

kendisi dil yakalatmamalı (til içginmasa) ve ordunun durumu, sayısı hakkında düşmanın bilgi edinmesi engellenmelidir. Ordu, düşman ordusu hakkında alınan bilgiye göre tanzim edilmelidir¹⁰⁴.

Kaynaklarda geçen terim ve kavramlardan Türklerde istihbaratla ilgili kurumların ilk Türk devletlerinden itibaren mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Nitekim Kutadgu Bilig’de geçen “dil/tıl/til yakalamak” tabirine, Orhun Abideleri’nde de rastlanmaktadır¹⁰⁶. “Tılığ ifadesi Talat Tekin tarafından “düşman hakkında bilgi, gözcü, haberci”¹⁰⁷, Hüseyin Namık Orkun tarafından birincide “dil haberi”, ikincide “haberci”¹⁰⁸, Bahaedin Ögel ve Muharrem Ergin tarafından ise “haberci, casus, düşmandan yakalanan esir”¹⁰⁹ olarak tercüme edilmiştir. Dîvânü Lügati’t-Türk’te de “tıl”, “düşmanın durumunu öğrenmek için yakalanan adam, çâşit, casus” olarak kaydedilmiştir.¹¹⁰ Kaynaklarda istihbarat ve haber alma işini yapanlara “tıgrak”¹¹¹, “küreg/körüg”¹¹², haberci anlamında “sab(v)çı”¹¹³, devlet aleyhine çalışan düşman casuslarına ise “çâşit” denildiği bilinmektedir¹¹⁴. Ayrıca gerekli yerlere erken haber almayı sağlayan, içinde daimi nöbetçilerin bulunduğu gözetleme kuleleri (kargu-karguy) inşa edildiği, bu kulelerde düşman geldiği zaman ateş yakılarak herkesin hazır bulunmasının temin edildiği görülmektedir¹¹⁵.

Ögdülmüş, düşman askerinin çok olması durumunda savaşa acele edilmemesi ve ona göre tedbir alınması gerektiğini söyler. Daha sonra ise anlaşmak (yaraşgu) imkânı varsa önce bu yolun denenmesini, yok ise zırhını giyerek (yarıklan) savaşa başlaması gerektiğini (küreş) öğütler. Bu sırada gayretli olmak, düşmanı rahat bırakmamak gerektiğine dikkat çeker. Mümkün ise gece baskını (bas kiçe) yapılmasını önerir. Böylece gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunu fark edilmeyecektir¹¹⁶.

Ögdülmüş’e göre düşmana karşı başarı elde etme imkânı olmadığında, kumandanın elçi göndererek (yalavaç) sulh yapmağa çalışması, düşmanı oyalaması ve savaşa (tokışka) acele etmemesi gerekmektedir. Ancak düşman anlaşmak istemeyip savaşmakta ısrar ederse işi uzatmamak ve askeri toplayarak savaşmak lazımdır. Bu durumda askere mal dağıtarak (üle) onların kahramanlık duygularını okşamak ve bunun için ve her vasıtaya başvurmak uygundur¹¹⁷.

Savaş esnasında yapılması gereken şeyler sayılırken, Türk savaş taktiğinin en önemli özelliklerini görmek mümkündür¹¹⁸. İlk olarak, savaşı (tokışg) uzatmamak gerektiği, iş uzadıkça

¹⁰⁴ KB, b.2349-2352.; Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.207.

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bk., Hamit Pehlivanlı, “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, *Türkler*, V, Ankara 2002., s.279-285.; Aynı yazar, “Büyük Selçuklularda İstihbaratçılık”, *Bilge*, Sayı: 27 (Kış 2000), s.31-35.

¹⁰⁶ Abidelerde “tılığ” ifadesine iki yerde tesadüf edilmektedir. Bunlardan ilkinde “Düşman gelir ise görünüp gelir; gelmez ise tılığ haberlerini alarak oturun.” denmektedir (*Tonyukuk Yazıtı*, Birinci Taş, K8). İkincide ise “Tılığ getirdiler. Yarış ovasında yüz bin asker toplandı, der.” şeklinde geçmektedir (Aynı yazıt, İkinci Taş, B1). Bu kayıtların tercümelerinde farklılık olduğu görülüyor. Biz burada Talat Tekin’in tercümesini esas aldık.

¹⁰⁷ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, İstanbul 1998, s.91., 89, 111.

¹⁰⁸ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I., TDK Yay., İstanbul 1936, s.111., 112.

¹⁰⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.370, 654.; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1973, s.58, 132.

¹¹⁰ DLT, I/336, III/134 (Düşmanın durumunu öğrenmek üzere adam yaklamak da “tıl tut (mak)” şeklinde kaydedilmiştir.)

¹¹¹ DLT, III/65; Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.654.

¹¹² “Küre” kaçmak anlamındadır (DLT, III/263). Talat Tekin, Orhun Yazıtları’ndaki ilgili kelimeyi “küreg” olarak vermiş ve düşman hakkında haber veren “küreg”leri kaçak olarak tercüme etmiştir (Tekin, s.107); Muharrem Ergin ise, “küregü” kelimesini disiplinsizlik itaatsizlik, kaçaklık, kaçış olarak vermekle beraber, ilgili kelimeyi casus, haberci, gözcü anlamında “körüg” olarak vermiştir (Ergin, age, s.122). Ögel de aynı anlamda olmak üzere “körüg” olarak kaydetmiştir (Ögel, age, s.654).

¹¹³ DLT, III/154, 441.

¹¹⁴ Pehlivanlı, “Eski Türklerde ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, s. 279.

¹¹⁵ *Tonyukuk Yazıtı*, Birinci Taş, (K10); Aynı yazıt, İkinci Taş, (D3); DLT, I/426.

¹¹⁶ KB, b.2359-2361.

¹¹⁷ KB, b.2362-2365.

¹¹⁸ Türk savaş sistemi, sürat ve uzaktan savaş esasına dayanmaktadır. Türkler atın sağladığı hareket üstünlüğü ve hızı kullanmak suretiyle sürekli saldırı, baskın ve kısa (yıldırım) savaş yöntemleri uygulamışlardır. Buna göre düşmana hiç beklenmedik bir anda

düşmanın (yağı) aklının başına gelerek kuvvetinin derecesini anlayacağı, bu durumda mağlubiyetin kaçınılmaz olacağı söylenmektedir. Nitekim düşmanlarını mağlup etmiş, görmüş geçirmiş, tecrübeli yiğit, “Görünmeyen düşmanın şöhreti uzaktan büyük görünür; meydana çıkınca, onunla karşılaşanlar nazarında bu şöhret küçülür.” demiştir. Askerin bir kısmını pusuya (busugka¹¹⁹) yatırılmalı, yaya okçuları (yadag okçı) harekete geçirerek kumandan önden koşmalıdır¹²⁰.

Kumandan, ordunun ön ve arkasına emin kimseleri koymalı, bunlardan bir kısmını da sağ ve sol kanatlara yerleştirmelidir. Düşman yaklaşır, erler birbirleri ile harbe tutuşunca, herkes kendi karşısındaki ile harp etmeli ve nâra atmalıdır. İlk önce uzaktan ok (ok) ile vuruşmalı, ordular birbirine yaklaşır yüz yüze gelince de süngü (süngün) ile hücum etmelidir. Saflar karışınca, kılıç (kılıç) ve balta (balta) ile vuruşmalı; gerekirse düşmana dişle (tiş), tırnakla (tırngak) saldırıp yakasından tutmalı (yaka tut) ve yapışmalıdır. Her şeye rağmen dayanmalı, düşman karşısında hiç bir suretle geri dönmemelidir (arka birme). Ya düşmanı (yağı) vurmali (sanç) ya da vuruşarak (uruş) orada ölmelidir¹²¹. “Gelin kızların sevinçli anları düğün/zifaf geceleri (küden tün); cesur ve kahraman erkeğin (kür alp) iftihar edeceği zamanlar ise harp günleridir.”¹²²

Ögdülmüş, düşmanın karşı saldırıya geçmesi hâlinde şiddetle karşı koymayı ve kesinlikle geri çekilmemeyi öğütlemekte ve eğer bu yapılırsa düşmanın kendiliğinden dağılacakını söylemektedir. Bunun dışında düşmanın her hareketine karşı uygun hareket edilmesi, her harekete karşı hazır bulunulması, buna karşılık vermek için oyalanılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Düşmanın geri çekilmesi durumunda ise takip edilmesi ve esir almaya çalışılmasını istemektedir. Bu esnada safların düzenli tutulmasına da dikkat edilmeli, aksi takdirde düşmanın dönüp tekrar hücum ederek galip gelebileceği ifade edilmiştir¹²³.

Kaçan düşmanın dönüp tekrar hücum etme ihtimaline karşı, kaçan ordu ölçülü takip edilmeli, çok uzaklara gidilmemelidir. Zira ümitsizliğe düşen düşman ölümü göze alır. Ölümü göze alan kimse ise çok şiddetle karşı koyar; önce öldürür sonra ölür. Böyle durumlarda kendini iyi korumak gerekir. Aksi hâlde her şey göze alınmalıdır. İnsan ihmalkâr (usal) olursa yürürken ölür, ihmalkâr olmazsa dileğine erer. Su ateşi söndürünce ateş nasıl tekrar alevlenmezse, düşman da dağılınca bir daha toplanamaz¹²⁴.

Eserde savaş sonrasında yapılması gerekenlerle ilgili de bilgiler verilmiştir. Bu konuda ilk olarak, savaşta yararlılık gösterenlere derhal mükâfat verilmesi ve onun memnun edilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca esir yakalayanlar da övülmeli ve ihşanda bulunmalıdır. Zira övülen asker eli ile

saldırırlar ve karşı tarafın kendini toplamasına fırsat vermeden kaçarlardı. Bu harekâtın ardından kendilerini izleyen düşmanlarını yorup hırpaladıktan sonra da öldürücü ok ya da mızrak darbelerini indirirler. Bu durum Türk silahlarının teknik özellikleri ve yapı formlarının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Geniş bozkuşlarda sürat ve hareket kabiliyeti kazandıran ata, okçu ve mızraklı savaşçıların bindirilmesi, onu vazgeçilmez bir savaş makinesi haline getirmiştir (Şerif Başta, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Makaleler*, III, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Emine Erdoğan), Berikan Yay., Ankara 2005., s.41 vd.; Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II., Ankara 2003., s.99-102.; Keegan, age, s.274 vd.; Bozdemir, age, s.21 vd.). Buna bağlı olarak gelişen gem ve üzengi gibi teknolojik öğeler de süvarinin atı rahatlıkla kontrol etmesini ve at üzerinde hareket kabiliyeti sağlamıştır [Lynn Townsend White, *Medieval Technology and Social Change*, (Oxford University Press), Oxford 1962., s.15-38]. Bu sürat ve hareket aynı zamanda da Türk savaş stratejisinin temelini oluşturmaktadır. “Orta Asya göçebesini, dünyanın en iyi askeri” olarak nitelendiren Jean-Paul Roux, Türk savaş taktiğinin esasını oluşturan hareket ve sürat kabiliyeti hakkında şunları söylemektedir: “Asya göçebeleri ... en iyi atlı süvarilere sahip oldukları gibi en çok atlı süvari de göçebe ordularında bulunur ve en iyi silahlara sahiptirler. Görülmedik bir güce sahip olup ve su içmeden, yemek yemeden ya da uzun süre uyumadan pekâlâ yaşayabilirler. Şeflerini benimsediklerinde disiplinli ve uyumludurlar. Her zaman baskın çıkarlar; çünkü nereye ne zaman saldıracaklarına hep onlar karar verir. Yalnızca yerlerini bildiğinizde onlara saldırabilirsiniz, yine de her an ortadan kaybolabilirler” [Jean-Paul Roux, *Orta Asya (Tarih ve Uygurluk)*, (Çev. Lale Arslan), İstanbul 2001, s.38].

¹¹⁹ DLT, I/322, 407, 434, 496; II/10, 78. (Pus/püs, pusuglug/pusu kuran DLT, I/496)

¹²⁰ KB, b.2366-2370.

¹²¹ KB, b.2374-2378.

¹²² KB, b.2380. [Bu beyit şu şekilde devam etmektedir: “Mağrur kahraman seğirterek, süratle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker. Kahraman yiğit (küvez alp) düşmanı görünce, tozu dumana katar; her yere o atılır, başkalarına sıra gelmez. Kahraman yiğit asker görünce, arslan kesilir; seğirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür. Kahraman yiğitin, düşmanı görünce yüzü güler; düşmanla kapışınca, kızıl kana boyanır. At, koşum (üstem) ve zirhlar (yark) kıpkırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mosmor kesilir (KB, b.2381-2385)]”

¹²³ KB, b.2386-2389.

¹²⁴ KB, b.2390-2397.

arslan tutar. At bile okşandıkça hızlanır ve kuşa yetişir¹²⁵.

Ögdülmiş, kumandana öğütlediği savaş sonrasında askerlere tatlı söz söyleme, güler yüz gösterme ve mal dağıtma işini, hükümdar için de tekrarlamakta ve hükümdarın altın, gümüş ve malını dağıtmasını (üle) söylemektedir. Ona göre insanlar bu üç şeyin etrafına toplanır. Bu üç şey feda edilirse insanlar kendiliğinden hizmete koşarlar. Hükümdar ne kadar som altın verirse (ülegil), hizmetinde bulunanlar da o kadar fedakârlık ederler. Bu hareket her şeyin temelidir¹²⁶.

Savaş sonrasında yapılması gereken işlerle ilgili diğer bir kayıt da ölen veya yaralanan kimseler ile bunların ailelerine karşı muamele hakkındadır. Kumandana, “Yaralı varsa sen bakıp tedavi ettir. Esir olan varsa kurtar, geri al. Eğer ölen olursa, hürmetle kaldır; çoluk çocuğu varsa, onlara haklarını ver.” denmekte ve bu hareketiyle, askerlerin gönlünü kazanacağı ve savaşta seve seve canlarını feda edecekleri söylenmektedir. Bunun yanında savaştan sağ çıkan askerlere de tatlı söz söylenmeli, güler yüz göstermeli ve mal vermelidir. Bu üç şey insan için iyi bir ananedir. Serbest ve hür insanlar bunlarla kumandana bağlanırlar ve onu memnun etmek için yeri geldiğinde canlarını bile feda ederler¹²⁷.

Sonuç

Türk devlet ve toplum düşüncesini en açık ve sade şekilde yansıtan Kutadgu Bilig, birçok konuda olduğu gibi savaş ve savaş sanatına dair konularda da Türklere özgü düşünce tarzını yansıtmaktadır. Bu bakımdan, her ne kadar teorik de olsa “Türk savaş sanatı”nın, ana hatlarını Kutadgu Bilig’den tespit etmek mümkündür.

Eserde, savaşın “bilgisiz ve kötülere, anlaşmak istemeyen, adaletsizlik yapan düşmanlara karşı başvurulacak son çare” olduğu ifade edilmiş, savaşa ve savaş sanatına dair muhtelif konular hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar arasında ihtiyatlılık, cesaret, cömertlik ve alçak gönüllülük, siyaset ve hile, ordunun tertip ve tanzimi, konak ve karargâh yerinin tespiti, istihbarat ve haber alma, strateji ve taktik, savaş sırasında ve sonrasında yapılması gerekenler ve yaralı, ölü ve gazilere muamele gibi konular yer almaktadır.

Bunların bazıları, mahiyet itibarıyla evrensel nitelikler taşımakla beraber Kutadgu Bilig’deki anlatım, söz konusu hususların Türk düşüncesindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Ortaya konan bilgilerin tarihî hadiseler ve diğer kaynaklarla karşılaştırılması hâlinde, tarihe savaşçı bir millet olarak adını yazdırmış olan Türklerin, asırlar boyu süren fütuhat hareketinin maddi ve manevi yönlerini aydınlatmaya yönelik önemli neticelere ulaşılabacaktır.

Kaynakça

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Neşr. Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999., (Türkçe terc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000).

Baron de Jomini, *The Art of War*, (Translated from the French: Capt. G.H. Mendell), Philadelphia 1862., s.66, 252., (Türkçe terc. Antoine Henri Jomini, *Savaş Sanatının Ana Hatları*, İstanbul 2002.

¹²⁵ KB, b.2398-2401.

¹²⁶ KB, b.2407-2413.

¹²⁷ KB, b.2402-2406.

Başta, Şerif, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Makaleler*, III, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Emine Erdoğan), Berikan Yay., Ankara 2005.

Baytaratü'l-Vâzih (Metin-İndeks), Haz. Can Özgür, İÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

Bozdemir, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜSBF. Yay., Ankara, 1982.

Clausewitz, Carl von, *On War*, (Editor/Introduction/Translation: Anatol Rapoport, Frederic Nautusch Maude, J. J. Graham), Penguin Classics, London 1982, (Türkçe terc., *Savaş Üzerine*, Şiar Yalçın, İstanbul, 1975).

Çetin, Altan, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.

Çetin, Altan, “Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir”, *Belleten*, LXXI/262 (Aralık 2007), s.909-921.

Dilaçar, A., *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara 1988.

Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, II, (Neşr. Said Nefîsî), Tahran 1352.

Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, (Haz. Mustafa Sarıbyık), (SÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996.

Elçin, Şükrü, “Tuz Ekmek Hakkı Üzerine”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966., s.164-171.

Engels, Friedrich, “Tarihte Şiddetin Rolü”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996., s.169-184.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1973.

Fahr-i Müdebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*, (Neşr. Ahmed Süheyli-i Hânsârî), Tahran 1346.

Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, Birinci Kitap, Çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay., İstanbul 1993.

Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, İkinci Kitap, Çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay., İstanbul 1995.

Fromm, Erich, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, Çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, Payel Yay., İstanbul 1994.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK, Ankara 2002.

Giraud, René, *Göktürk İmparatorluğu*, (Çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul 1999.

Göksu, Erkan, “İnsanlık Tarihinin Değişmeyen Fenomenleri: Şiddet ve Savaş”, *Bilim Yolu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3/2003 (Türkiye Cumhuriyetinin 80. Yılı Özel Sayısı), Kırıkkale, s.577-599.

Gumilëv, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul 2002.

Hamdullâh Müstevfî Kazvîni, *Tarih-i Güzîde*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Nevâ'î), Tahran 1362.

Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi, (Açıklamalı Metin Neşri), (Haz. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun), TTK Yay., Ankara 2004.

Haza Kitabı Baytarnâme (Tenkidli Metin), (Haz. Mesut Şen), (MÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988.

İbn Erenboğa Zeredkâş, *el-Anîk fi'l-Menâcinik*, (Tahkik: İhsân Hindî), (Câmi'atu Haleb), Dimaşk 1405/1985.

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lügâti't-Türk Tercümesi*, (Çev. Besim Atalay), I-IV, TDK Yay., Ankara 1988.

Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları (Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi), İstanbul 1995.

Kitâbu fî Riyâzati'l-Hayl, Kitâbu fî İlmi'n-Nüşşâb “Metin-Gramatikal İndeks”, (Haz. Recep Şirin), (Atatürk Üni. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1989.

Koca, Salim, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005.

Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, II., Ankara 2003.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, Ankara 2000.

László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, TKAE Yay., Ankara, 1993.

Lorenz, Konrad, *On Ogression*, (Routledge Classics), Routledge 2002.

Lorenz, Konrad, “Ecco Homo (İşte İnsan)”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.

Lorenz, Konrad, “Saldırganlığın Spontanlığı”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.

Machiavelli, Niccolò, *The Art of War*, (Translated from the French by Peter Whitehorne and Edward Dacres), Winder Publications, Radford 2007., (Türkçe terc., *Savaş Sanatı*, (Çev. Berna Hasan), İstanbul 1999.).

Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabstratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'l-Necâti fî'l-Hurûb*, (Facsimile Editions-Edited by Fuat Sezgin), Frankfurt 1425/2004.

Marshal Maurice de Saxe, “My Reveries Upon the Art of War”, (Translated by Thomas R. Phillips), *Roots of Strategy: The 5 Greatest Military Classics of All Time Complete in One Volume*, (Edited by Brig. Gen. T. R. Phillips, Stackpole Books, Harrisburg 1985., s.177-300.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Kitâb-ı Râhati's-Sudûr ve Âyeti's-Sûrûr*, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tashihât-ı lâzım Müctebâ Meynovî), Tahran 1333, (Türkçe terc., Ahmet Ateş), I., Ankara 1999).

Muhammed bin Mengli el-Nâsırî, *el-Hıyal fî'l-Hurûb ve Fethü'l-Medâ'in ve Hıfzü'l-Durûb*, (Tahkik: Nebîl Muhammed Abdulaziz Ahmed), Dârü'l-kütüb ve Vesâ'iki'l-Kavmiyye, Mısır 2000.

Münyetü'l-Guzât (Metin-İndeks), (Haz. Mustafa Uğurlu), GÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1984.

Necmü'd-dîn Hasan er-Rammâh, *Kitâbu'l-Furûsiyye ve'l-Manâsibi'l-Harbiyye*, (Tahkik Ahmed Yusuf el-Hasan), Cami'atu Haleb, Haleb 1998.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, I-III., TDK. Yay., Ankara 1994.

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, I., (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yay., İstanbul 2004.

Ögel, Bahaeddin, “Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1991.

Ömer İbn İbrahim el-Avsî el-Ensârî, *Tefrîj al-Kurûb fî Tadbîr al-Hurûb (A Muslim Manual of War)*, (Ed. and Trans. George T. Scanlon), American University at Cairo Press, Cairo 1961.

Özbek, Süleyman, “Siyâsetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/2 (Aralık 2007), s.147-162.

Pehlivanlı, Hamit, “Büyük Selçuklularda İstihbaratçılık”, *Bilge*, Sayı: 27 (Kış 2000), s.31-35.

Pehlivanlı, Hamit, “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, *Türkler*, V, Ankara 2002., s.279-285.

- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, (Selçuklular Kısım), II. Cilt 5. Cüz, (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999.
- Roux, Jean-Paul, *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1999.
- Roux, Jean-Paul, Orta Asya (Tarih ve Uygarlık), (Çev. Lale Arslan), İstanbul 2001.
- Sun Tzu, *The Art of War*, (Translated by Wu Sun Lin), Long Rivers Press, San Francisco 2003., (Türkçe terc., *Savaş Sanatı*, Çev. Adil Demir, İstanbul 2001).
- Taneri, Aydın, *Celâlu'd din Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977.
- Taşgöl, Ahmet, *Gök-Türkler I*, TTK Yay., Ankara 2003
- Tekin, Talat, *Orhun Yazıtları*, İstanbul 1998.
- Unsurü'l-Me'âlî Keykâvus b. İskender, *Kâbüsnâme*, (Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1362.
- Uyar, Mustafa, “Âdâb el-Harb ve eş-Şeca'a'ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/40 (2005), s.215-224.
- White, Lynn Townsend, *Medieval Technology and Social Change*, (Oxford University Press), Oxford 1962., s.15-38.
- Yustrow, *Başkumandan ve Harb Fenni*, (Çev. N. Bürhan), Gnkur. X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul 1932.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I Metin*, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yay., İstanbul 1947; (*Kutadgu Bilig II Tecüme*, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara 1959.).